

בגטו וארשה

בנוסף לסגירה בגבולות הגטו הוטל גם עוצר לילה אשר מנע מהאוכלוסייה לצאת מהבית אחרי השעה 7 בערב. שמיעת רדיו הייתה אסורה בהחלט וגם החשמל נותק. בערבים השתמשנו במנורות קרביד. זהו חומר דמוי אבן אפורה, אשר במגע עם מים יוצר גז דליק, אצטילן. המנורה הייתה בנויה משתי קופסאות פח, המוכנסות זו לזו, כשבפנימית גוש קרביד ומים, על החיצונית מולחמת צינורית אנכית עם פיה מיוחדת. הגז שנוצר יצא דרך הפיה וניתן היה להדליק אותו. המנורה נתנה אור בהיר וחזק מאוד אך יחד עם זה גם יצרה ריח חזק בדירה. במשך הזמן התרגלנו לריח ולאור החזק של המנורה. מתישהו הגיע אלינו הדוד מיטק, האח הצעיר של אבא, עם אישתו ועם בנם הקטן סטפן. בדירה נעשה יותר צפוף, אך אני לא הרגשתי בשינוי. אמא שלי ביחד עם הדודה רוזיה בישלו לנו את הארוחות. לא סבלנו רעב אך גם לא היה לנו שפע. הבשר העיקרי היה בשר סוס, אותו ניתן היה להשיג בקלות יחסית. התברר גם שניתן לתגן בצורה כלשהי את דם הסוסים, שנקרש תוך כדי בישול והפך דומה לכבד. בעיר הופיעו גם עגלות יד מלאות דגיגים קטנים ומסריחים, שקרו להם "שטינקס". היו שאכלו אותם גם ללא בישול, אך לשולחנו הם לא הגיעו.

עקב העוצר המוקדם, וחוסר תעסוקה בשעות אחר הצהריים, החלה התארגנות בתוך הבתים עצמם. הבתים באזור בו גרנו היו גדולים, בני 3-5 קומות, עד שש דירות בכל קומה. אנשים שתחילה הכירו זה את זה רק מתוך מפגש מקרי במדרגות, התחילו להתקרב יותר. בדרך כלל הייתה התקשרות של קבוצות גיל - ילדים לחוד, נוער לחוד, מבוגרים לחוד. בבית בו גרנו נמצאו כ-8-10 נערים ונערות בגילאים דומים לשלי בתחום 3-4 שנים. נהגנו להתאסף באחת הדירות ולשמוע תקליטים, לשחק משחקים חברתיים ולעתים רחוקות יותר אף לנהל דיונים רציניים למחצה בנושאים שונים. לעתים ניסה אחד המבוגרים לתת לנו הרצאה בנושא בו היה פחות או יותר בקי, אבל דברים כאלה לרוב לא עוררו את התעניינותנו. פעם, ביחד עם קבוצה דומה מבית שכן, ארגנו אפילו מופע - שירה והקראות, שכרנו אולם, מכרנו כרטיסים - היה מבצע מעניין שהעסיק אותנו מספר שבועות. זה התנהל כמובן בשעות אחר הצהריים - עד 7 של העוצר. פעם אחרת הוזמנתי על ידי אחד החברים להצטרף אליו להצגת ילדים. היה זה בבנין לא רחוק מביתנו. הצופים היו לרוב ילדים קטנים והוריהם, מעט מאד נערים בגילנו. המציגים היו ילדים, אשר שרו, דקלמו, הציגו תמונות חיות ורקודי בלט. לבסוף עלה לבמה אדם מבוגר, איש רזה ונמוך, בעל זקנקן קטן, בגלימה חומה ארוכה. הוא נשען על מקל והתחיל לספר אגדה על החתול במגפיים. היה לו כושר סיפור מדהים. לרגע נדמה היה לי שאותו החתול עומד על ידו, גבוה מהאיש המספר, במגפיים שחורות מבהיקות, במקטורן רקום כסף וכובע רחב שוליים עם נוצת טווס. כה משכנע היה הסיפור והאיש עצמו שהתמונה הזו של שניהם, שלו ושל החתול, נשארה עד היום בזכרוני.

שאלתי את חברי מי האיש והוא אמר פשוט - "קורצ'ק - הרי אנחנו בבית היתומים שלו".

קורצ'ק היה אחד הסופרים האהובים עלי בילדותי וקראתי את רוב הספרים שלו. המפגש הזה עם הסופר האהוב העלה שוב בזכרוני את תוכן הספרים הנפלאים, שקראתי בילדותי וחזרתי אליהם שוב ושוב.

לא זכור לי כעת האם הלימודים המחתרתיים שלי היו בתקופת הגטו או עוד לפני כן, אך כאשר גמרתי אותם ועשיתי את מבחני הבגרות אבא דאג שלא אשב בטל. הוא סידר לי עבודה במשרד עזרה סוציאלית יהודית ZTOS. בעצם לא במשרד כי אם במחסן הספקת מזון. הייתי שם פקיד חלוקה. ההספקה הובאה מחוץ לגטו במימון הקהילה היהודית ונתקבלה גם מתרומות מוסדות יהודיים, אשר נשלחו מארה"ב שעדיין לא השתתפה במלחמה. אנו סיפקנו מזון - סוכר, קמח, מרגרינה, אפונים וכו' למטבחים ציבוריים, לבתי יתומים, בתי תמחוי ולמוסדות צדקה דומים. תפקידי היה לקבל פקודת מסירה ולתת הוראות איזה סחורה ובאיזה כמות לארוז עבור כל מוסד. את עבודת האריזה ביצעו שני בחורים שגורשו בזמנו מגרמניה לפולין. מלבדי עבדו שם עוד מנהל המחסן, מנהל חשבונות, ופקידה, בחורה צעירה ויפה. בנערה זו הייתי מאוהב, אך לא העזתי להביע את רגשותי לפניה, ורק בזמני הפנוי ישבתי מתבונן בה. הצילום שלה שמור עדיין איפשהו אצלי. זו הייתה העבודה הראשונה שעבורה קיבלתי משכורת, אותה מסרתי תמיד בגאוה לאמא.

מלבד הכנת משלוחים למוסדות, המחסן שלנו סיפק גם חבילות מיוחדות למספר אנשי רוח אשר היו במצוקה

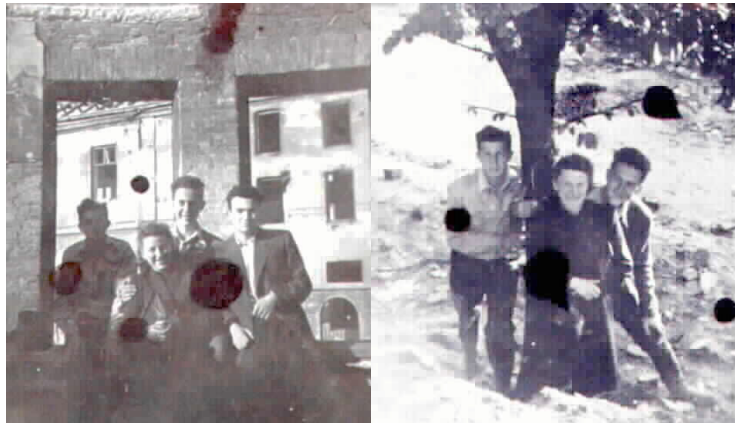
הכלכלית והקהילה ראתה לנכון לסייע להם. בחלקם הכרתי את שמם של אלה, בחלקם היו לי עלומים לגמרי. הם באו עם טפסי מסירה מיוחדים מדי שבוע, וקיבלו בדרך כלל חבילה שכללה קילוגרם אחד של סוכר, קילוגרם קמח וקצת מרגרינה. תפקידי היה להכין את החבילות ולמסרם להם. בין הבאים הכרתי את הפרופ' בלבן, ההיסטוריון שמספריו אמור הייתי ללמוד בשעורי דת, השחקנים יונס טורקוב ודיאנה בלומנפלד, וסופרים אחדים שאת שמם כבר אינני זוכר. חלק מהבאים קיבלו את חבילות המזון כדבר מובן שמגיע להם ואף באו בדרישות מיוחדות של תוספת או צורת אריזה מיוחדת, אך היו רבים שהרגשתי אצלם אי-נוחות רבה מהמצב. השתדלתי מאוד לא לתת להם תחושה של קבלת נדבה, להכין את החבילות ולמסרם כדבר המובן מאליו.

אחרי מספר חודשים של העבודה ב-ZTOS עברתי לעבוד בחברה "טופורול". אבא, שהחקלאות הייתה חלומו עוד מנעוריו, היה בין יוזמי הקמת החברה הזו, שמגמתה הייתה לקרב את היהודים לחקלאות. החברה ארגנה קורסים לחקלאות, דאגה להפצת חומר פרסומי ולהפיכת חצרות בתים לגינות ירקות. הבתים בוארשה, במיוחד באזור הגטו, בנויים בצורת ריבוע שבמרכזו חצר גדולה, לרוב עם שטח אדמה במרכז מגודר ולא מרוצף. ברוב הבתים שטח זה היה מוזנח וללא שמוש כל שהוא. שרתי הבתים דאגו רק שלא תצטבר בו פסולת, אבל לא יותר מזה.

לפי הצעתו של אבא הוחלט להניע את תושבי הבתים בגטו לגדל בשטחים אלו ירקות לשמוש עצמי. "טופורול" העסיקה מדריכים, ודאגה לזרעים ולכלים ולהכנת הקרקע

שלאורך שני קירות שלה סודר דרגש עץ רחב, מכוסה קש. על הקש הזה פרסנו שמיכות וכך ישננו. במחצית אחת של הדרגש הבנים, במחצית השניה הבנות. על הבן והבת שבאמצע תמיד התהלכו בדיחות, אבל מאחר וכולנו היינו יחד - כנראה לא קרה שום דבר ביניהם.

עם חברים בגטו - מטיילים בחורבות מספטמבר 1939
(את כתמי הדיו שמתו כדי להסתיר את סרטי לנטה)

כל הקבוצה יצאה לעבודה מדי יום, עם זריחת השמש. ארוחות בוקר וצוהריים אכלנו בשדה. עבדנו יום שלם עד שקיעת השמש, כפי שנהוג היה בחקלאות. לקראת ערב חזרנו לסככה לארוחת ערב ולפעילות חברתית - כמה שעוד היה כח לכך.

שתי בנות מהקבוצה נשארו בבית בכדי לבשל. מהחוזה סיפקו לנו פרודוקטים בשפע ועבור אנשי הגטו היה זה דבר גדול. אמנם אני בעצמי לא סבלתי במיוחד מתת-תזונה בגטו, אך היו בינינו כאלה שלא עלה בידיהם

לזריעה, כל זה בתשלום כמובן. למשימה האחרונה הזו גויסה חבורה של חמישה נערים, ואני בראשם. עברנו מבית לבית, לפי הזמנת ועד הבית, והכננו את שטחי הזריעה. היתה זאת עבודה קשה, כי האדמה היתה מהודקת מאד וצריך היה לחפור אותה באתים, לפורר גושים ולהכין ערוגות. בעבודה זו עסקתי כחודשיים-שלושה. בתקופה זו השתתפתי גם בקורס לחקלאות כללית. הרצו בה, בין היתר, אחותי קלה ומי שאמור היה להיות אחר-כך בעלה.

באביב 1941 הגרמנים הרשו לקבוצות מאורגנות של תנועות הנוער לצאת מהגטו לעבודות חקלאיות במזרח פולין. אני הצטרפתי לקבוצה כזו. במקרה צורפתי לקבוצה של אנשי בית"ר. לא הפריע לי הדבר מכיוון שממילא לא היו לי דעות פוליטיות מגובשות, לא הייתי מעורה וגם לא הבנתי בהבדלים בין התנועות הציוניות השונות.

הקבוצה שלנו מנתה כ-40 בנים ובנות - בערך חצי-חצי, כולם בגילי בקירוב. יצאנו מווארשה ברכבת ואחרי נסיעה די ארוכה, שממנה אינני זוכר דבר, הגענו ללינה בעיירה בלז, שברבית תושביה היו יהודים, לא היה עדיין גטו, וגם לא ראינו שם גרמנים. חלק מאנשי הקבוצה פוזר בבתי היהודים שם. אני נשארתי ללינה עם חלק אחר מהקבוצה באולם ספורט גדול. למחרת העלו אותנו על עגלות סוסים והסיעו לחווה חקלאית בסביבת העיירה.

הייתה זו חווה גדולה, בחלקה הרב מיועדת לגידול זרעים. בעלי החווה היו שני יהודים, אחים, אנשים דתיים, חרדים. לא היה לנו מפגש קרוב איתם ולא ידוע לי האם היו רווקים או בעלי משפחות. בנו טיפלו עובדי החווה הגויים. למגורים ניתנה לנו סככה סגורה, גדולה מאד,

להשיג שם אוכל מספיק.

עבדנו בעישוב סלק סוכר, בקציר חיטה, בקציר לפת, בדישון סלק ועבודות דומות. שדות החווה היו גדולים מאד. התלמים היו ארוכים ובחלק מהעבודות יכולנו לעבור במשך יום שלם רק פעם וחצי או פעמיים לאורך התלם, ובעבודות כמו דישון יום עבודה מלא לא הספיק אפילו בכדי לעבור לאורך תלם אחד. יחד איתנו עבדו גם כפריים מהסביבה - בעיקר בנות. הבנים הכפריים עסקו בעבודות מקצועיות יותר. הכפריים היו "חוחלים" - משהו בין פולנים ואוקראינים - בכל אופן דיברו פולנית, אך במבטא קצת מוזר. בנות אלה נהגו לשיר במשך כמעט כל היום. השירה שלהם הייתה מתואמת מאד - כאילו למדו לשיר במקלה, בכמה קולות, אך אצלן זה היה טבעי לגמרי.

כאמור בערבים אחרי הארוחה, וגם יום א' - היום החופשי, התנהלה אצלנו פעילות חברתית ותנועתית בית"רית. ראש הקבוצה, בחור בשם בנימין שוחט, נתן לפעמים הרצאות שמהן אינני זוכר כלום, וניסה לעורר דיונים, אבל בעיקר למדנו לשיר. שרתי ביחד עם כולם בהתלהבות רבה "שתי גדות לירדן - זו שלנו, זו גם כן" ו-"בדם ואש נפלה יהודה - בדם ואש יהודה תקום" - בלי להבין, כמובן, אף אחת מהמילים העבריות של השירים.

בזמן העבודה בשדה הופיע מדי פעם אחד מבעלי החווה, בדרך כלל רכוב על סוס שממנו לא ירד. הוא התייחס אלינו כמו לכל יתר הפועלים - כלומר לא התייחס כלל, ורק שוחח עם מנהל העבודה ושוב הסתלק.

ביום הכיפורים 1941 אספו את כל הבנים אל בית כנסת מאולתר שבבית בעלי החווה. במשך יום שלם עמדנו שם, ללא אוכל כמובן, בזמן התפילות, ואחר-כך

שרנו שירים חסידיים. בעלי החווה התלהבו מאוד משירתנו. הייתה זו חווית יום כיפורים היחידה בחיי.

לתפילות יום הכיפורים באו גם יהודים אחדים מהסביבה. הסתבר שיש באזור כפריים-חקלאים יהודים. במיוחד זכורה לי דמות אחד מהם: אדם גבוה ורזה, לבוש בגדים מסורתיים - "קפוט" - מעיל שחור ארוך, "יִרְמולֵקָה" - כובע מצחייה עגול ומגפי עור גבוהים, שהגיע עם חרמש על כתף, למרות החג.

עבודה שאהבתי מאוד הייתה באיסוף חציר. עבדנו עם קלשוני עץ גדולים והגשנו חציר, שהתייבש כבר בשדה, אל עגלה. היו אלה עגלות סוסים עם גלגלי עץ ועם סולמות בצדדים. על עגלה כזו עמד הבחור הכפרי וסידר את החציר שהגשתי לו מלמטה. הוא ידע לבנות עגלה לגובה של אולי שלושה מטר או יותר. אחר כך גם אני עליתי על הערימה ונסענו הביתה בכדי לפרוק את החציר בסככה. הנסיעה הזו גבוה-גבוה על החציר הייתה לי לתענוג מיוחד.

בזמן קציר חיטה, שנעשה על ידי הבחורים הכפריים בחרמשים ומגלים, אספנו את התבואה וקשרנו לאלומות. נראה לי שעוד היום אדע להכין מקווצת שיבולים חבל קשירה ולקשור אלומה, כך עבודה זו נכנסה לנו לשגרה. את האלומות הובלנו ובנינו מהם אסמי שדה - ערמות בצורת בית גדול - כשתי קומות של היום, עם גג משופע - נגד גשם, גם הוא מאלומות. את הבניה ניהלו אנשי כפר מומחים לכך. בסתיו מוקדם דשנו את התבואה. הדיש נעשה במכונת דיש ענקית, מופעלת על ידי "לוקומוביל" - מכונת קיטור גדולה, שרצועת עור ארוכה קשרה אותו אל מכונת הדיש. יום דיש היה ארוך, כי צריך היה לגמור את

כל הערימה-בית עד הערב. מאחר שהעבודה הייתה מאד מאומצת וכמעט ללא הפסקות, ניסינו ליצור הפסקות מלאכותיות. למדנו את השיטה מהבנות הכפריות שעבדו איתנו. זה הלך כך - חלק מאיתנו עבדו על הערימה והגישו את האלומות לפועל שהזין אותן לפתח המכונה. מספיק היה להכניס לאחת האלומות חתיכת מקל בכדי שהמכונה תיעצר. במרבית המקרים הדבר גרם לקריעת חגורת העור המקשרת את מכונת הקיטור אל מכונת הדיש. החגורה תוקנה על ידי תפירה ברצועות עור דקות והדבר נמשך כרבע עד חצי שעה - ובינתיים כולנו נחנו - פרט למכונאי שתיקן את החגורה ומנהל העבודה שקילל את כולנו יחד ואת כל אחד שעל הערימה לחוד.

ויום אחד הוזעקנו לכפר הסמוך, בו פרצה דליקה באחד הבתים. בתי הכפר היו בנויים מעץ וגגות מכוסים בקש. לא קשה לתאר איך בוער בית כזה כשפורצת דליקה מסיבה כלשהי. כשהגענו עם מכלים וכדי מים הבית היה כולו עטוף בלהבות. נסינו להתיז את המים בדלים על גגות הבתים הסמוכים, בכדי למנוע התלקחות שלהם. הייתה שם גם איזו משאבת יד גדולה שאמורה הייתה להתיז מים על הדליקה, אך כל זה לא הועיל והבית נשרף עד היסוד.

המקום בו היינו היה די קרוב לקו גבול הזמני בין שטח הכיבוש הגרמני וזה הרוסי. כבר כאשר יצאנו מווארשה ראינו טורים של שריון גרמני נעים מזרחה. לא הייתה ברורה כוונת הגרמנים כי הרי היה בינם לבין סטלין הסכם על חלוקת פולין.

בחווה, בסמוך לסככה בה גרנו השתכנה מחלקה של הצבא הגרמני. למעשה היו אלה אוסטרים, בעיקר בחורים

כפריים, שגויסו, או אולי התנדבו, לצבא הגרמני אחרי "איחוד" אוסטריה עם גרמניה. בינינו לבין החיילים התפתחו קשרים, נדמה לי שזאת בעיקר בזכות הבנות שבקבוצתנו, שהחיילים ניסו לחזר אחריהן.

פעם הגיע לסככה שלנו חייל צעיר. הוא פנה לאחת המבשלות, וביקש להכין לו חביתה. לשם כך הביא כעשרים ביצים, שקנה בכפר השכן. כאשר שאלה אותו המבשלת באיזה כלי הוא רוצה לקחת את החביתה, ענה - "אין צורך בכלי, אוכל את זה במקום". רק עשרים ביצים - אינני יודע בדיוק מה היה ההמשך.

יום אחד הסתלקו החיילים. למחרת שמענו מרחוק ירי ארטילרי ומהר מאד נודע לנו שהצבא הגרמני פלש לאזור הכיבוש הרוסי. עלינו הדבר לא השפיע כי החזית התקדמה מזרחה מהר מאד ולמעשה לא ידענו יותר מה קורה שם באמת.

בסתיו, עם ירידת הגשמים, העבירו אותנו לבנין בעל מספר חדרים. הופרדנו מהבנות, כי גרנו בנים ובנות לחוד במיטות קומותיים. ירד גשם רב ולא ניתן היה לעבוד במשך ימים שלמים. עם הקור הופיעו גם מחלות ובמיוחד טפילים. תחילה קיבלתי התקפה של אקריות, מן טפיל שחודר תחת העור וחופר שם תעלה כמו חפרפרת. ניסינו לטפל בזה בעזרת משחות שונות - לא תמיד בהצלחה. אבל כשגיליתי בבגדים שלי כינים, נבהלתי ממש, החלטתי שמספיק לי כאן ועלי לחזור לווארשה. זה לא היה פשוט כי עזיבת הקבוצה חייבה אישורים שונים, שראש הקבוצה לא כל כך רצה לטפל בהשגתם, אבל אני עמדתי על שלי ואומנם אחרי כמה ימים אמרתי שלום לחבר'ה ונסעתי חזרה לעיר.

במשך הזמן שמעתי מחברי הקבוצה נוספים שחזרו
לווארשה, כי בראשית 1942 הגרמנים החליטו לחסל את
כל היהודים שבחוה, כולל בעלי החווה עצמם. לפי
השמועות חלק מחברי הקבוצה שלנו הצליחו להתחמק
ולעבור לעיר לובלין הרחוקה משם כמה מאות קילומטרים
ושם גם השתתפו בהתנגדות פעילה בזמן הגירושים
מהגטו. אבל אלה היו רק שמועות ואין לי כל ידע מוסמך
בנושא.